

Др Александар Крстић*

научни сарадник

Историјски институт

Београд

ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И БАТОЧИНА**

Сажетак: У раду се доносе подаци о два код нас непримећена латинска писма деспота Стефана Лазаревића, упућена из Београда, односно Баточине, Стефану Реметском и Бенедикту Химфију Млађем, његовим представницима на поседима у Сатмарској жупанији у Угарској. Ови документи разматрани су у контексту других, већ познатих писама деспота Стефана везаних за његове поседе у Сатмарској жупанији, који у одређеној мери осветљавају функционисање деспотових властелинстава у Угарској. Деспотово писмо, настало између 1411. и 1420. године, садржи до сада најстарији помен Баточине, и сведочи о средњовековној прошлости овог насеља поред Цариградског друма.

Кључне речи: Стефан Лазаревић, Београд, Баточина, Поморавље, Сатмар, Немети, Нађбања, Стефан и Бенедикт Химфи.

У широком спектру тема из српске средњовековне историје и историјске географије којима се бавио наш драги професор, почивши академик Милош Благојевић, своје место су у више наврата нашли прошлост Поморавља и личност и време деспота Стефана Лазаревића.¹ Зато смо се определили да за тему нашег скромног прилога у част цењеног професора узмемо податак о боравку овог српског владара у Баточини, који је у нашој историографији до сада остао непримећен.

Иако су бројни путници, крсташи и ходочасници пролазили Цариградским друмом још од 11. века, а византијски и други историчари оста-

* Ел. пошта: aleksandar.krstic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

¹ Видети библиографију академика М. Благојевића до 2005. године: Мргич-Радојчић 2005, XVII–XXX, као и ону објављену у овој споменици.

вљали сведочанства о ратним сукобима на том подручју, има мало података о средњовековним насељима дуж овог најважнијег путног правца кроз Србију. Један од разлога ове појаве лежи у слабој насељености долине Мораве у периоду од 11. до 13. века (Великопоморавље је тада било познато као „Бугарска шума“ или „Бугарска пустиња“), док су, с друге стране, путници често били незаинтересовани не само за описивање, него чак и за помињање насеља дуж пута, осим оних најзначајнијих.² Неколико сачуваних манастирских повеља из 14. и 15. века садрже податке о насељима у појединим деловима Поморавља, али су друга подручја уз ток реке Велике Мораве остала у историографској тами услед одсуства изворне грађе.³ То је, уосталом, била судбина и многих других крајева Моравске Србије, који представљају централне области данашње српске државе. Зато је драгоцен сваки нови податак о средњовековним насељима на подручју Поморавља, Шумадије, Подунавља, Посавине и Подриња, макар то био само њихов успутни помен у изворима. Поред даровних повеља српских владара, и друге врсте дипломатичке грађе доносе сасвим узгредне и крајње штуре, али често јединствене вести о појединим насељима на наведеним просторима у позном средњем веку.⁴ Више таквих података налази се у исправама проистеклим из канцеларије кнеза, потом деспота Стефана Лазаревића. На пример, Јагод(и)на се јавља само у две сачуване исправе овог владара из 1399. и 1411. године, као место издавања наведених аката.⁵ Истог карактера је и податак о Павловцима на Космају из 1425.

² Динић 1978, 58, 92; Антоновић 2007, 73–84; Веселиновић 2006б, 241–253; Узелац 2010, 59–76; Узелац 2011, 97–107.

³ Динић 1978, 58–67, 74–78, 85–89, 104–106; Благојевић 1972, 29–46; Миљковић–Крстић 2007, 15 и даље; Крстић 2008, 195–208; Мишић 2007, 1–8; Мишић 2010, 121–128.

⁴ Првенстено грађа проистекла из пословних односа Дубровчана на територији Србије у позном средњем веку, која садржи податке о једном броју градова и тргова. Неколико угарских владарских исправа из 14. века, периода интензивних српско-угарских пограничних сукоба, доноси информације о више српских утврђених градова. Видети: *Битва, Борач, Ваљево, Витовница, Голубац, Debrec(h)en, Ждрело, Заслон, Зајача, Крупань, Мачва, Неваде, Некудим, Непричава, Честин* и др. у: *Лексикон градова*, са изворима и ранијом литературом.

⁵ Монахиња Јевгенија (кнегиња Милица) са синовима Стефаном и Вуком издала је 15. јула 1399. године „у Јагодној“ разрешницу рачуна за закуп царине рудника Плана и трга Шетоње Дубровчанину Живулину Станишићу. У Јагодини је 8. јуна 1411. године деспот Стефан Лазаревић издао повељу манастиру Хиландару, којом му је приложио неколико села у Србији у замену за шест аделфата (доживотно издржавање) у овом манастиру: Младеновић 2007, 31–32, 191–199; Јагодна, *Лексикон градова*, 122 (Крстић, А.), са релевантном литературом.

године.⁶ Друге познате деспотове исправе настајале су у Крушевцу, „на Расини“, у Београду, Приштини, Новом Брду, Борчу, Некудиму, у „Сребрним“, „у Морави“.⁷

Једно писмо деспота Стефана, незапажено у српској медијевистици,⁸ садржи и најстарији сачувани помен Баточине из првих деценија 15. века. Тиме се документована прошлост овог насеља помера за шест деценија у назад, будући да је најранији познати извор који потврђује постојање Баточине био османски попис Смедеревског санцака из 1476/8. године. У том пописном дефтеру Баточина је убележена као село са 25 потпуних домаћинстава и једном удовичком кућом.⁹ Околност да је Баточина под овим именом егзистирала почетком последње четвртине 15. столећа могла је упутити на претпоставку да је у питању знатно старије, средњовековно насеље. Таква претпоставка је своје утемељење могла наћи и у постојању археолошких трагова античких и средњовековних локалитета на подручју данашње Баточине.¹⁰ Сада се са сигурношћу може рећи да је Баточина постојала и пре доласка Турака и да је успела да опстане и након османског освајања Србије.

*

Као што је добро познато, поставши 1403/4. године вазал угарског краља Жигмунда, и добивши од њега, почев од 1411. године, бројне поседе по Угарској, деспот Стефан Лазаревић се укључио у редове угарских барона и унутрашњи, политички и управни живот панонске краљевине.¹¹

⁶ Деспотова разрешница рачуна Дубровчанину Вукши Мишетићу (Бобаљевићу), његовој браћи и сестрићима издата 21. новембра 1425. „у Павловцех“: Младеновић 2007, 84. Није сасвим јасно да ли се ради о насељу (сада Кораћица) или истоименом манастиру. Уп. Пурковић 1978, таб. изм. стр. 80–81; Поповић 1980, 75–76; Калић 1976, 71–72; *ИСН II*, 182 (Бабић-Ђорђевић, Г.–Ђурић, В. Ј.); Веселиновић 2006а, 55; Благојевић 2005, 54.

⁷ Младеновић 2007, 29, 35, 36, 40–41, 43, 54, 56, 63, 80, 82, 85, 293, 299, 411; Веселиновић 2006а, 54–55.

⁸ Овај документ, као и још једно непубликовано писмо деспота Стефана, о коме ће у наставку бити речи, користио је и коментарисао Pesty 1877, 52. Међутим, вероватно стога што ове две исправе нису биле објављене у збирци Л. Талоција и А. Алдашија, на њих нису обратили пажњу наши истраживачи, чак ни они који су се служили Пештијевим делом.

⁹ *TD 16* (1476), р. 161; Зиројевић 1970, 155; Миљковић-Бојанић 2004, 162.

¹⁰ *Археолошки споменици II*, 25, 50, 105, 191; Зиројевић 1970, 155.

¹¹ Радонић 1941, 145–151, 156–168; Динић 1956, 93–98; Калић-Мијушковић 1967, 83–84; Пурковић 1978, 73–75, 86–87, 100–102; *ИСН II*, 70–74, 85–87, 208–210 (Калић, Ј.); Калић 2001, 79–81, 88, 94–96; Веселиновић 2006а, 115–116; Рокаи 2002, 131–133.

О бројним деспотовим поседима по Угарској углавном смо обавештени сасвим оскудно, а о функционисању удаљених деспотских имања и његовом управљању овим властелинствима још оскудније. Оно што се зна на основу ретке и фрагментарне изворне грађе јесте да су деспот Стефан, као и његов наследник деспот Ђурађ Вуковић (Бранковић), управљали угарским поседима преко својих угарских службеника и фамилијара, али су на њих неретко доводили и своје поуздане људе из Србије. С друге стране, угарске фамилијаре деспот је користио и у ратовима против Османлија, постављајући их по потреби у своје тврђаве у Србији.¹²

Највећи део од свега неколико латинских исправа деспота Стефана Лазаревића сачуваних у архивима у Мађарској односи се на спорове и проблеме настале током деспотовог уживања богатог властелинства у Сатмарској жупанији.¹³ Овај комплекс, који је деспот Стефан Лазаревић добио 1411. године, чинили су градови Сатмар, Немети, Нађбања (Ривулус Доминарум) и Фелшебања, са 18 села и селишта, рудницама сребра и злата и ковницом новца.¹⁴ До сада је публиковано пет деспотових писама, насталих током 1417. године, упућених различитим дестинатарима у Сатмарској жупанији. Писмом послатим из Крушевца 18. фебруара 1417. године ердељском бискупу Стефану Упорију деспот Стефан је подсећао овог прелата да је краљ Жигмунд вароши Сатмар, Немети и друге поседе даровао њему, заједно са трибутима и осталим приходима који се тамо убирају, и да стога није требало да процесуира и осуди његовог службеника у Сатмарској жупанији Стефана Реметског због задржавања црквене десетине са наведених добара. Деспот је такође изразио намеру да пред угарским краљем решава настали спор са бискупом.¹⁵

Осам месеци касније, 28. октобра исте 1417. године, деспот Стефан Лазаревић је из Београда упутио четири писма у Сатмарску жупанију. Једним је владар Србије обавештавао грађане и житеље вароши Сатмар и Немети да су дужни да слушају речи и наредбе његовог представника, ма-

¹² Међу деспотовим службеницима у Угарској било је и Дубровчана. Закупци деспотових царина у Угарској били су већ помињани Бобаљевићи, Вукша и његов брат Влахо, који је више година са породицом живео у Нађбањи у Сатмарској жупанији: Калић 1976, 81–82; *ИСН II*, 322–324 (Ћирковић, С.); Спремић 1994, 598–600.

¹³ Осим те групе исправа, до данас је опстало још једино деспотово писмо из Будима од 15. јуна 1424. године, којим је наредио свим својим поджупанима, порезницима, службеницима и фамилијарима у Угарској да поштују привилегије монаха павлинског манастира Св. Лаврентија поред Будима: *Thallóczy-Áldásy*, 71; Крстић 2013, 133–143.

¹⁴ *Thallóczy-Áldásy*, 52–57; Радонић 1941, 158; *ИСН II*, 322 (Ћирковић, С.); Благојевић 2000, 289; Крстић 2011а, 127–128.

¹⁵ *Thallóczy-Áldásy*, 59–60; *Pesty 1877*, 51; Радонић 1941, 160–161, нап. 13.

гистра товарника Стефана, сина Петра од Ремете, те да ће у супротном починити неверу.¹⁶ Другим писмом деспот Стефан је грађане и становнике наведених вароши известио како је свог фамилијара и маистра товарника, жупана (*comitem*) Стефана Реметског послао код њих, да га заступа у свим споровима и парницама, који према угарским обичајима спадају у надлежност суда маистра товарника. Деспот је наложио општинским властима Сатмара и Неметија да, као што је прописано, изаберу своје представнике за наведени суд, који ће судити заједно са магистром Стефаном Реметским, посебно оним људима из њихове средине који раде против деспота и против својих општина. Уколико се оглуше о деспотову наредбу, грађани и власти ових вароши починиће неверу према њему као свом господару.¹⁷ Трећи проблем који је деспот Стефан Лазаревић решавао истога дана односио се на неосновано задржавање 150 златних флорена краљевског пореза од стране неких грађана вароши Сатмар и Немети. Зато је деспот наредио њиховим општинским властима да одмах нађу и предају ту суму Стефану од Ремете.¹⁸ Коначно, четвртим писмом српски владар је наложио градским властима и грађанима Нађбање да, када код њих буде дошао његов магистар товарника Стефан Реметски или његови људи због конфискације ствари и добара сатмарског грађанина Николе сина Аврама, те ствари и та добра сачувају и да му их предају.¹⁹

Из наведених писама види се да је деспотов магистар товарника и његов представник на поседима који су му припадали у Сатмарској жупанији био Стефан од Ремете, син Петра, из једне гране познате породице Химфи. Породица Реметски била је везана за јужне крајеве Угарске у судству Србије – за данашњи Банат, односно Тамишку и Крашовску жупанију. Отац Стефана Реметског, Петар (помиње се од 1347, погинуо 1375. године), био је на значајним службама на јужној граници током владе краља Лајоша I Анжујског. Између осталог, био је крашовски поджупан и, заједно са братом Бенедиктом, бан краткотрајне Бугарске бановине у Видину (1366–1369).²⁰ Његов син Стефан се у изворима помиње од 1377. до 1421. године, великим делом у вези са споровима око поседа које је имао на подручју данашњег Баната, у Крашовској и Тамишкој жупанији.²¹

¹⁶ *Thallóczy-Áldásy*, 62.

¹⁷ *Thallóczy-Áldásy*, 63–64.

¹⁸ *Thallóczy-Áldásy*, 61.

¹⁹ *Thallóczy-Áldásy*, 62–63; *Pesty 1877*, 51–52.

²⁰ *Rokai 1970*, 82; *Engel 1996*, I, 34–35, II, 100; *Димитров 1998*, 235–239.

²¹ Према нашем рачуну, у *Дипломатару Жигмундовог доба* Стефан Реметски се до 1421. године помиње у укупно 79 докумената: *ZO I–VIII*. *Engel 1996*, II, 100; *Engel 2001a*, *Him rokonsága, 2. tábla: Himfi*. Уп. Крстић 2010, 96–97, 98, нап. 75.

Ми данас не знамо када, како и зашто је Стефан Химфи од Ремете ступио у службу деспота Стефана Лазаревића, али је околност да се ради о угарском властелину из суседства Србије свакако имала неку везу с тим. Деспот Стефан га у поменутих писмима назива својим магистром товарника (*magister tavernicogum*). Магистар товарника је у средњовековној Угарској био један од највиших државних достојанственика, у чију надлежност је спадала брига о краљевским добрима и сакупљању државних прихода. Он је имао и значајну судску функцију, будући да су под његов суд спадали сви они људи који су припадали краљевској комори, а од 1378. године судио је као другостепени орган грађанима привилегованих градова.²² Међутим, Стефан Реметски није био краљев магистар товарника, дакле није био један од највећих барона у Угарском краљевству у другој деценији 15. века, већ је своју дужност обављао у служби српског владара. Он је, значи, био нека врста деспотовог коморника или протовестијара у Угарској, који је требало да управља његовим поседима.²³ Као што се из наведених докумената може видети, деспотов магистар товарника је сакупљао приходе, судио у деспотово име у споровима који су спадали у његову надлежност као феудалног господара, спроводио пресуде и деспотове наредбе, укључујући и конфискацију имовине дужника. Због крајње оскудне и фрагментарно сачуване изворне грађе, сада се не може са сигурношћу рећи да ли је Стефан Реметски као *magister tavernicorum* био задужен за све деспотове поседе у Угарској, што се на основу поменутог наслова чини логичним, или само за оне у Сатмарској жупанији. Чињеница је да се у расположивим изворима његова служба везује за Сатмар.

Наведена писма, као и исправе које се тичу других поседа, пружала су основу за закључак да је деспоту Стефану Лазаревићу било поверено управљање Сатмарском, Бодрошком и Торонталском жупанијом, у којима је постављао поджупане из редова својих људи.²⁴ Међутим, мађарски историчар Пал Енгел, који се последњи врло темељито бавио питањима угарске архонтологије 14. и 15. столећа, на основу више архивских докумената показао је да су током периода у коме је српски владар уживао поседе у Сатмарској жупанији (1411–1427), на положају жупана те жупаније били Петар Перењи (1406–1419) и Ђорђе Чаки (1419–1428). Више њихо-

²² Engel 2001, 92, 153–154, 192, 221, 252, 254; Рокаи 2002, 27, 80.

²³ О коморницима, протовестијарима и ризничарима у средњовековној Србији: Благојевић 1997, 186–203.

²⁴ *ИСН II*, 322 (Ћирковић, С.); Pesty 1877, 52, и Радонић 1941, 159, наводе да је деспот као вазал угарског краља држао Сатмарску жупанију, којом је управљао његов жупан Стефан Химфи од Ремете.

вих фамилијара, према Енгеловом рачуну укупно 13 личности, налазило се на положају сатмарских поджупана у наведеном периоду.²⁵

Поседујући највеће, најзначајније и најбогатије градове, руднике, ковнице новца и бројна села у Сатмарској жупанији, деспот Стефан је свакако био најважнија личност у жупанији у то време, и поред тога што није носио наслов њеног жупана. Стефан Реметски, а такође и његов блиски рођак Бенедикт Химфи Млађи, наводе се у деспотовим писмима са титулом „comes de Zathmar“. *Comes* је латински еквивалент мађарског наслова *ispán* (жупан), а ова реч се понекад у изворима може употребити и за његовог заменика поджупана (*viccomes*).²⁶ Међутим, како наведена двојица племића нису били ни жупани ни поджупани Сатмарске жупаније, изгледа да је деспот ову титулу користио у значењу свог представника у Сатмару. Примери из дипломатичке грађе показују да је, поред осталог, наслов *comes* коришћен у Угарској и за заповеднике тврђава, управитеље и старешине градова, поседа и мањих места.²⁷

Писма која смо препричали, и која су нашој историографији приступачна више од једног века захваљујући дипломатару о српско-мађарским односима у средњем веку Лајоша Талоција и Антала Алдашија, била су похрањена у архиву породице Калај. Са овим архивом доспела су прво у Библиотеку Мађарског народног музеја, а затим у Мађарски државни архив у Будимпешти. Међутим, поред пет разматраних докумената, у породичном архиву Калаја сачувана су још два кратка писма деспота Стефана. Начин датирања употребљен у тим деспотовим писмима је такав да је данас немогуће утврдити када су она настала. Наиме, једно деспотово писмо упућено је из Београда „*egregio militi, magistro Stephano filio Petri, comiti nostro de Zathmar*“ 6. октобра (*octavo die festi beati Mychaelis archangeli*), али без навођења године. „*Stephanus Dei gracia dezpotus Rasscyce etc.*“ овим писмом наређује Стефану Реметском да са својим добрима, људима и фамилијарима отпрати до куће извесног мајстора звоноливца Ханса Немца (*magistrum campanari Hans nomine Tewtunicum*).²⁸ Друго деспотово писмо написано је у Баточини „у прву среду после Духова“, такође без навођења године (*Scripta in Bathochyna feria quarta proxima post festum*

²⁵ Engel 1996, I, 190. Према истом аутору, деспот Стефан јесте вршио функцију торонталског жупана (као и његов наследник деспот Ђурађ), али не и бодрошког жупана. На челу Бодрошке жупаније налазили су се банови Ладислав и Емерих Илочки (1410–1418) и Дезидерије Горјански (1419–1427): *Ibidem*, 116, 210.

²⁶ Engel 2001b, 40, *passim*; Рокаи 2002, 27.

²⁷ О широкој употреби и различитим значењима термина *comes* видети: *Lexicon latinitatis II*, 249–250; Bartal 1901, 143–145.

²⁸ DL 56516; Pesty 1877, 52.

Pentechostes) и упућено „nobilibus viris magistris Stephano, filio Petri, et Benedicto, filio Heem, comitibus nostris de Zathmar“. Како су Духови покретан празник, ни за то писмо се не може утврдити ни година ни датум када је настало. Овај допис је још краћи од претходног. Деспот Стефан Лазаревић наређује двојици својих угарских службеника да буду спремни да, када добију друга његова писма, веома брзо дођу код њега са својим људством.²⁹ Будући да је деспот Стефан добио властелинства у Сатмарској жупанији 1411. године, а да је Стефан Реметски умро највероватније 1421. године,³⁰ док је његов рођак Бенедикт Химфи од Дебренте преминуо између 1416. и 1420. године,³¹ настанак ова два деспотова писма може се сместити у временски распон од једне деценије (1411–1420/1421).

Поседи у Сатмарској жупанији, као и друга властелинства деспота Стефана у Угарској, прешли су након његове смрти (1427) у руке деспотовог наследника Ђурђа Вуковића. Деспот Ђурађ је 1444. године био приморан да своје поседе у Сатмарској жупанији, као и неке друге широм Угарске (Мункач, Вршац, Вилагош) преда у залог Јовану Хуњадију, и више никада није успео да их поврати у своје руке.³²

²⁹ DL 56517; Pesty 1877, 52. Користим прилику да се захвалим колегама др Невену Исаиловићу и доц. др Небојши Порчићу, са којима сам се консултовао током рашчитавања ових писама.

³⁰ У споровима који су настали у пролеће 1421. године између Реметских и њихових суседа око зајављавања реке Брзаве у Банату због изградње млина, у акту крашовских жупанијских власти од 26. априла као тужена страна наводе се само синови Стефана Реметског, Емерих, Ладислав, Никола и Франк. На основу тога је П. Енгел закључио како је Стефан Реметски умро пре наведеног датума: Pesty 1882, 295; Engel 1996, II, 100; Engel 2001a, *Him rokonsága, 2. tábla: Himfi*. Међутим, из другог акта које су 20. маја исте године издале власти Тамишке жупаније, види се да су се тада Стефан Реметски и његов син Емерих спорили око трошкова изградње воденичке бране са удовицом и децом Бенедикта Химфија од Дебренте: Ortway–Pesty 1896, 566; *ZO VIII*, 141, 161, nos 449, 536. Као живог Реметског помиње и краљ Жигмунд 2. маја 1421. године: Thallóczy–Áldásy, 67. Ипак, чини се да он није поживео дуго после тога, јер се у неколико аката насталих између 15. новембра 1421. и 17. марта 1424. године, када је Стефан од Ремете посведочен као покојни, помињу искључиво његови синови: Ortway–Pesty 1896, 580–581; Pesty 1882, 300–303; *ZO VIII*, 351, no 1149; *IX*, 179, 352–353, nos 551, 1105, 1107–1108; *XI*, 145, no 322.

³¹ Тамишки жупан Пипо од Озоре је 20. августа 1420. године узео у заштиту сирочиће покојног Бенедикта Химфија, којима је управо рођак Стефан Реметски угрожавао права и наносио штету: Ortway–Pesty 1896, 563–564. Иначе, Бенедикт Млађи био је унук бана Бенедикта Химфија Старијег, брата Стефановог оца Петра Химфија.

³² Бубало 2011, 231–235; Крстић 2011a, 127–129; Крстић 2011b, 202; Крстић 2012, 151–152, 154–160, 167–168.

*

Дакле, Баточина је била место у коме се деспот Стефан Лазаревић затекао барем једном у периоду између 1411. и 1421. године. Околности деспотовог боравка у Баточини остају непознате као и његово тачно датовање. Географски положај Баточине уверава нас да су се код овог места и током средњег века сустицали различити саобраћајни правци. Баточина се налазила на једној траси Цариградског друма, која се нарочито користила почев од прве половине 15. века, а која је ишла од Београда, преко Гроцке и Колара до Равног (Ђуприје), и даље ка Нишу. Постојала је још једна позносредњовековна и каснија траса овог пута која је пратила леву обалу Велике Мораве, од Смедерева преко Баточине и Јагодине према Равном.³³ Извесно је да се код Баточине од Цариградског друма одвајао средњовековни пут који је преко жупе Лепенице водио из долине Велике у долину Западне Мораве.³⁴ Тако су кроз Баточину пролазили путеви повезујући деспотову престоницу Београд и његов двор у Некудиму³⁵ са задужбином у Ресави,³⁶ која се градила управо у том периоду, као и са градом Крушевцем. Преко Баточине се, такође, из долине Велике Мораве могло брзо стићи до Рудника и ићи даље у западну Србију. Било је, дакле, бројних прилика да деспот, путујући из једног од поменутих места у друго, дође у Баточину и коначи у њој. Сада се не може рећи да ли је у Баточини у то време постојао било какав објекат резиденцијалног типа у коме је деспот Стефан одседао. Међутим, имајући у виду њен географски и саобраћајни положај, чини нам се врло вероватним да је Баточина у првој половини 15. века имала статус трга. Такав статус ово насеље додуше није уживало у првим деценијама османске власти, али га је имало почетком 16. века, када су у Баточини држани седмични пазар и панађур (1516).³⁷

*

Приводећи крају овај наш мали прилог у част покојног академика Милоша Благојевића, искористили бисмо прилику и да укажемо на једну

³³ Зиројевић 1970, 21–27; Шкриванић 1974, 82–83, 92–94.

³⁴ Уп. *Археолошки споменици II*, 110–111; Шкриванић 1974, карте изм. стр. 96–97.

³⁵ О Некудиму видети: Крстић 2007, 101–113.

³⁶ Могуће је да се у близини Баточине налазио један прелаз преко Мораве, убељен у Браничевском дефтеру из 1467. године у неубицираном селу Лудојевцу у Ресави: Стојковић 1987, 46; Миљковић–Крстић 2007, 179, 244, и карта изм. стр. 96–97.

³⁷ О Баточини на основу османских пописа из последње четвртине 15. и 16. века и бележака путника који су ишли Цариградским друмом: Зиројевић 1970, 155–156; Миљковић–Бојанић 2004, 119, 162, 178, 253.

појаву, која сведочи о неразумевању правога значења појединих изворних података и стварању погрешне историјске свести у нашој јавности. Наиме, случајно сачувани помен неког насеља у одређеном историјском извору, који је само стицајем околности први познати податак о тој насеобини, често се тумачи као време настанка наведеног места или значајан тренутак у његовој историји. Тако је хералдичка пракса у неким градовима Србије да се на градским и општинским грбовима и амблемима истичу године првих забележених помена ових насеља.³⁸ Исти је случај и са Баточином, где је на општинском грбу исписана 1476. година, када је Баточина, уз више стотина других насеља, убележена у првом очуваном османском дефтеру Смедеревског санџака. На тај начин се широј јавности шаље сасвим погрешна порука да се ради о значајним датумима у прошлости дотичних места, или чак да историја самих насеља почиње од тога времена. Међутим, не само да датум најстаријег сада познатог помена неког насеља у највећем броју случајева заправо уопште не представља важан тренутак у његовој историји, већ, као што то показује пример Баточине, може бити и погрешан. Јер, видели смо, Баточина је средњовековно насеље које је постојало почетком 15. века, али чија права старина, као и код многих других насебина, сасвим сигурно сеже дубље у прошлост.

Извори

- DL – Magyar Országos Levéltár, Budapest, *Diplomatikai levéltár*.
 TD 16 (1476) – Başbakanlık Arşivi Istanbul, *Tapu tahrir defteri*, no 16 (1476).
 ZO – Mályusz, Elemér et al., *Zsigmondkori oklevéltár I–XI*, Budapest 1951–2009.
 Крстић 2011а – Крстић, Александар, *Документи о угарским поседима деспота Бурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 32, 125–156.
 Крстић 2012 – Крстић, Александар, *Повеља деспота Бурђа о давању у залог посед у Угарској Јовану Хуњадију*, ССА 11, 151–174.
 Младеновић 2007 – Младеновић, Александар, *Повеље и писма деспота Стефана. Текст, коментари, снимци*, Београд.

³⁸ На грбу града Јагодине, примера ради, на ленти поред натписа „Јагодина“ налазе се године 1399. и 1411, дакле оне у којима су у овом месту издате поменуте исправе Стефана Лазаревића. По истом принципу првог познатог помена у изворима нашле су се одређене године на још неким грбовима српских градова и општина: Голубац (1335), Пожега (1282), Свилајнац (1467), Алексинац (1516), Параћин (1375), Прокупље (1395), и тако даље. То је суштински различита ситуација од оне када се на грбове градова уносе године њиховог оснивања или добијања градских привилегија, као на пример 1430. на грбу Смедерева или 1749. година на грбу Сомбора: уп. Ацовић 2008, 541, 649–668.

- Ortvay–Pesty 1896 – Ortvay, Tivadar–Pesty, Frigyes, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I (1183–1430)*, Pozsony.
 Pesty 1882 – Pesty, Frigyes, *Krassó vármegye története III*, Budapest.
 Stojaković 1987 – Stojaković, Momčilo, *Bраничевски тефтер*, Београд.
 Thallóczy–Áldásy – Thallóczy, Lajos–Áldásy, Antal, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 2, Budapest 1907.

Литература

- Антоновић 2007 – Антоновић, Милош, *Етничка кретања у Поморављу у 11. и 12. веку*, у: Мишић, Синиша (ур.), *Моравска Србија, историја, књижевност, уметност*, Зборник радова са међународног научног скупа, Крушевац, 73–84.
Археолошки споменици II – Бошковић, Ђурђе (ур.), *Археолошки споменици и налазишта у Србији II. Централна Србија*, Београд 1956.
 Ацовић 2008 – Ацовић, Драгомир, *Хералдика и Срби*, Београд.
 Bartal 1901 – Bartal, Antonius (Antal), *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Budapestini.
 Благојевић 1972 – Благојевић, Милош, *Манастирски поседи крушевачког краја*, у: Стошић, Адам (ур.), *Крушевац кроз векове*, Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу, Крушевац, 25–48.
 Благојевић 1997 – *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд, 2001².
 Благојевић 2000 – Благојевић, Милош–Медаковић, Дејан, *Историја српске државности I. Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције*, Нови Сад.
 Благојевић 2005–Благојевић, Милош (ред.), *Историјски атлас*, Београд.
 Бубало 2011 – Бубало, Ђорђе, *Поседи српских деспота у одбрамбеним плановима Краљевине Угарске 1458. и 1459. године*, у: Спремић, Момчило (ур.), *Пад Српске деспотовине 1459. године*, Зборник радова са научног скупа САНУ одржаног 12–14. новембра 2009. године, Београд, 259–243.
 Веселиновић 2006а – Веселиновић, Андрија, *Држава српских деспота*, Београд 2006.
 Веселиновић 2006б – Веселиновић, Андрија, *Поморавље у српској средњовековној историји*, у: Љушић, Радош, Јовановић, Небојша (ур.), *Морава*, Београд, 241–281.
 Димитров 1998 – Димитров, Христо, *Българо-унгарски отношения през средновековието*, Софија.
 Динић 1956 – Динић, Михаило, *Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу*, Зборник МС за друштвене науке 13/14, 93–98.
 Динић 1978 – Динић, Михаило, *Српске земље у средњем веку*, Београд.
 Engel 1996 – Engel, Pál, *Magyarország világi archontológiája (1301–1457) I–II*, Budapest 1996.

- Engel 2001a – Engel, Pál, *Középkori magyar genealógia*, Magyar Középkori Adattár, CD-Rom, Budapest.
- Engel 2001b – Engel, Pál, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London–New York.
- Зиројевић 1970 – Зиројевић, Олга, *Цариградски друм од Београда до Софије (1459–1683)*, Зборник Историјског музеја Србије 7.
- ИСН II* – Калић, Јованка (ур.), *Историја српског народа II*, Београд 1982, 1994².
- Калић-Мијушковић 1967 – Калић-Мијушковић Јованка, *Београд у средњем веку*, Београд.
- Калић 1976 – Калић, Јованка, *Цариници деспота Стефана Лазаревића у Угарској*, Зборник Филозофског факултета у Београду XIII–1, 71–83 (=Калић, Јованка, *Европа и Срби: средњи век*, Београд 2006, 291–305).
- Калић 2001 – Калић, Јованка, *Срби у позном средњем веку*, Београд.
- Крстић 2007 – Крстић, Александар, *Град Некудим и Некудимска власт*, ИЧ 55, 101–113.
- Крстић 2008 – Крстић, Александар, *Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389–1459)*, у: Алексић, Драган (ур.), *Браничево у историји Србије*, Међународни научни скуп, Зборник радова III/6, Пожаревац–Београд 2008, 195–208.
- Крстић 2010 – Крстић, Александар, *Вршац у средњем веку. I део: од раног средњег века до краја 14. столећа*, ИЧ 59, 77–102.
- Крстић 2011б – Крстић, Александар, *Вршац у средњем веку. II део: од почетка 15. до средине 16. столећа*, ИЧ 60, 63–77.
- Крстић 2013 – Крстић, Александар, *Писмо деспота Стефана Лазаревића својим угарским службеницима о правима павлинског манастира Светог Лаврентија код Будима*, ССА 12, 133–143.
- Лексикон градова* – Мишић, Синиша (ред.), *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља према писаним изворима*, Београд 2010.
- Lexicon latinitatis II* – Kostrenčić, Marko (red.), *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae II (Clericus–Foresterius)*, Zagrabiae 1971.
- Миљковић-Бојанић 2004 – Миљковић-Бојанић, Ема, *Смедеревски санџак (1476–1560). Земља. Насеља. Становништво*, Београд.
- Миљковић-Крстић 2007 – Миљковић, Ема-Крстић, Александар, *Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац.
- Мишић 2007 – Мишић, Синиша, *Жупе Поморавље и Дубравница у средњем веку*, у: Алексић, Драган (ур.), *Делиград – од устанка ка независности*, Београд, 1–8.
- Мишић 2010 – Мишић, Синиша, *Петрушко и Липовачко крајиште од половине 14. века до 1459. године*, у: Мишић, Синиша, Шемјакин Андреј (ур.), *Историја Поморавља и два века Варваринске битке*, Тематски зборник, Крушевац, 121–128.
- Мргић-Радојчић 2005 – Мргић-Радојчић, Јелена, *Библиографија радова професора Милоша Благојевића*, ССА 4, XVII–XXX.

- Pesty 1877 – Pesty, Frigyes, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím*, Budapest.
- Поповић 1980 – Поповић, Марко, *Манастир Павловац*, Старица 30, 75–89.
- Пурковић 1978 – Пурковић, Миодраг, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд.
- Радонић 1941 – Радонић, Јован, *Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од 13. до 16. века*, Глас СКА 187, 117–232.
- Rokai 1970 – Rokai, Petar, *Prilog istoriji Bugarske banovine*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 13/1, 81–86.
- Рокаи 2002 – Рокаи, Петар-Ђере, Золтан-Пал, Тибор-Касаш, Александар, *Историја Мађара*, Београд.
- Спремић 1994 – Спремић, Момчило, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд.
- Узелац 2010 – Узелац, Александар, *Скитски разбојници у Бугарској пустињи: поглед једног ходочасника на Поморавље средином 11. века*, ИЧ 59, 59–76.
- Узелац 2011 – Узелац, Александар, „*Чувај се Белијалових синова и отровних стрела!*“ – *Поморавље у другој половини 12. века*, у: Бојовић, Драгиша (ур.), *Стефан Немања и Топлица*, тематски зборник, Ниш, 97–107.
- Шкриванић 1974 – Шкриванић, Гавро, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд.

Aleksandar Krstić

DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ AND BATOČINA

Summary

This paper discusses two short Latin letters of Despot Stephen Lazarević (1389–1427) from the National Archives of Hungary (Magyar Nemzeti Levéltár), which so far remained unnoticed in Serbian historiography. The letters were written between 1411 and 1420/1421, one in Belgrade, another in Batočina, and sent to Stephen Himfi of Remete and Benedict Himfi of Döbrönte, despot's representatives on his estates in Szatmár county in Hungary. These documents are discussed in the context of other, already known letters of Despot Stefan relating to his estates in Szatmár county. All of them illuminate to some extent the functioning of the despot's estates in that county (Szatmár/Satu Mare, Némethi, Nagybánya/Baia Mare, Felsőbánya/Baia Sprie, today in Romania), which Stephen Lazarević received from king Sigismund of Luxemburg in 1411. As despot's *comites de Zathmar*, Stephen and Benedict Himfi governed his estates in the county. Stephan of Remete also held the office of despot's *magister tavernicorum*; he collected revenues, judged disputes in his jurisdiction on behalf of the despot, implemented verdicts and despot's orders, including the confiscation of property of the debtors.

The letter of Despot Stephan written in Batočina represents the earliest mention of this small town in the valley of the Velika Morava, and testifies its medieval past. Batočina was located at the crossroads of important routes, linking Belgrade, the capital of Despot Stephen, to other cities, castles, royal residences and monasteries in central Serbia (including despot's endowment in Resava). In the early 15th century Batočina appears to be unfortified settlement, perhaps with the status of market place. The next data about Batočina came from the Ottoman *defter* (census book) from 1476/8, when 26 households existed in this village.

Key words: Stefan Lazarević, Belgrade, Batočina, the Morava valley, Szatmár (Satu Mare), Némethi, Nagybánya (Baia Mare), Himfi István, Himfi Benedek.

Оригинални научни рад
УДК34(497.11)“04/14”
352.07(497.11)“04/14”

Др Владимир Алексић*

доцент

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју

ГРАДСКИ КНЕЖЕВИ У „ГРЧКИМ“ ОБЛАСТИМА СРПСКОГ ЦАРСТВА**

Сажетак: Милош Благојевић је дао велики допринос изучавању динамичног развоја српске средњовековне државе. Подстакнути становиштем заслужног професора и академика да је Душанов законик заправо имао много већи утицај на друштво него што се обично претпоставља, у овом раду се истражују историјски корени и значај градских кнежева у „грчким“ пределима Царства.

Кључне речи: Душанов законик, кнез, град, државна управа, Српско царство, судство, Рударски законик, повеље

С ослонцем на богато искуство Милош Благојевић је у једном од својих позних прилога изнова оценио законодавну делатност првог српског цара. Прегледним радом с елементима програмског излагања несумњиво је доказао да су поједини чланови Душановог законика настали у жељи да се државна управа усклади са новим статусом Србије и византијским искуствима у различитим сферама јавног живота. Није се све завршило заменом „ромејских“ великаша родбином и пратиоцима српског владара удостојених високим „царским титулама“, најбољим показатељем да је држава и након уздизања на Царство, по природи ствари надетничку формацију, у суштини и даље имала српска обележја. Након 1346. године коначно је учвршћен положај логотета и протовестијара у управној структури. Снажнијим ширењем кефалија и изван области освојених још под

* Ел. пошта: vladimir.aleksic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)*, ев. бр. 177010.